

Retten til vitenskap

Retten til å nyte fordelene av vitenskapens fremskritt er en oversett menneskerettighet, skriver kronikkforfatteren.

KRONIKK & DEBATT

Send debattinnlegg og kronikkforslag til kjetil.brottveit@forskerforum.no. Maks lengde på kronikk: 9000 tegn med mellomrom. Honorar for trykte kronikker: kr 2000. Maks lengde på debattinnlegg: 7000 tegn med mellomrom, men kortere innlegg har større sjanse for å bli trykket. Debattinnlegg honoreres ikke.

Hva er retten til å nyte fordelene av vitenskapens fremskritt og anvendelsen av disse? En av de viktigste menneskerettighetene er samtidig den mest oversette. Nye

initiativer i FNs menneskerettighetsråd, UNESCO og American Association for the Advancement of Science (AAAS) gir ny innsikt.

Retten til å nyte fordelene av vitenskapens fremskritt og anvendelsen av disse («retten til vitenskap») er nedfelt i Verdenserklæringen om menneskerettighetene, i FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter og i regionale konvensjoner. I møte med patentbeskyttelse, økende priser på akademiske tidsskrifter og den digitale kløften blir retten til vitenskap utfordret.

Da statene i FNs menneskerettighetskomisjon i 1952 ble enige om ordlyden i retten til vitenskap, ba de samtidig UNESCO om å utdype innholdet i denne bestemmelsen. Som jeg forklarer i boken *Technology and Human Rights – Friends or Foes?* (2012) var det først i 2009 at dette faktisk skjedde, gjennom den såkalte Venice Statement. Målrettede tiltak for å sikre at særlig sårbare personer kan nyte denne retten, blir vektlagt, og slike tiltak understrekes også i retningslinjene for statsrapportering under Konvensjonen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, revidert i 2008.

Ytterligere styrking kom ved at FNs konvensjon for personer med nedsatt funksjonsevne legger stor vekt på tilgang til teknologi – på lik linje med andre. Eksempelvis er bestemmelsene om tilgang til og tilgjengelighet i bruk av internett (universelle tjenester og universell utforming) formulert med svært konkrete formuleringer. Ut fra ordlyden og det faktum at ingen stater har reservert seg mot de bestemte paragraferne, er det rimelig å hevde at retten til internett er en menneskerettighet for personer med nedsatt funksjonsevne.

FNs spesialrapportør for retten til kultur, pakistanske Farida Shaheed, fikk et mandat som også omfatter retten til vitenskap, og leverte i 2012 en meget leseverdig rapport (A/HRC/20/26). Rapporten løfter fram forbindelsene mellom alle de fire rettighetene i artikkel 15

i Konvensjonen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, inklusive akademisk og kunstnerisk frihet, men peker også på at noen former for vitenskap kan utgjøre en trussel mot menneskerettighetene. Hun fastholder at bedre fagdisiplinære atferdskodekser bygget på menneskerettigheter er et svar på dette, noe jeg fører videre i artikkelen *Human Rights in Science and Technology Professions' Codes of Ethics?* (2013).

I Norge er både den akademiske friheten og det akademiske ansvaret relativt godt forankret i lovgivningen. Den akademiske

friheten er forankret i universitets- og høyskoleloven §1-5(5), og en enstemmig stortingskomité omtalte dette som «kjernen i prinsippet om akademisk frihet på individnivå». Det akademiske ansvaret kan illustreres ved at patentloven § 8b stiller krav til den som søker om patent, om å oppgi opprinnelsesland for genetisk materiale som er brukt i oppfinnelsen – med et straffeansvar etter straffelovens § 166 (falsk Forklaring til nogen offentlig Myndighed). Naturmangfoldloven legger i § 60 klare føringer for bruk av genetisk materiale fra andre land som ikke resulterer i patentbare oppfinnelser. Stortinget skal nå ta stilling til en grunnlovsfesting av kunsten og vitenskapens frihet, som fremmet i Grunnlovsforslag 31 (2011–2012).

Inspirert av rapporten fra FNs spesialrapportør og forankret i AAAS Science and Human Rights Coalition ble AAAS-rapporten *Defining the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and Its Applications: American Scientists' Perspectives* presentert på et ekspertmøte i Genève i oktober 2013. Kronikkforfatteren var selv til stede på dette møtet, med innledninger på to av sesjonene. AAAS-rapporten bygger på 17 fokusgrupper der hver fokusgruppe besto av forskere

fra samme fagdisiplin. Alle fokusgruppene var enige om at ny medisinsk teknologi representerte det viktigste bidraget fra vitenskapen. I tillegg lanserte rapporten en modell for å vise hvordan ulike kategorier av personer nyttiggjøres ulike vitenskapelige bidrag på ulik måte.

Både spesialrapportørens rapport og AAAS-rapporten la stor vekt på at vitenskapelig og kritisk tenkemåte representerer ett av de absolutt viktigste elementene i retten til vitenskap. Ved å oppøves i kritisk og uavhengig tenkning fra tidlig alder vil barn bli bedre rustet til å bli både bedre kunnskapsprodusenter og brukere av ny kunnskap. Innovative, kreative og kritisk vurderende personer er det verden trenger for å løse framtidens utfordringer.

En av sesjonene på ekspertmøtet i Genève handlet om balansen mellom immaterialrettsbeskyttelse og retten til vitenskap. I samtalen trakk kronikkforfatteren fram den danske loven om oppfinnelser ved offentlige forskningsinstitusjoner. Da Danmarks gjennomføring av Konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter ble gjennomgått av FN-komiteen i 2004, trakk Danmark utelukkende fram denne loven som det relevante tiltaket for å realisere retten til vitenskap. Formålet med loven er å sikre «at forskningsresultater frembragt ved hjelp af offentlige midler nyttiggøres for det danske samfund ved ervervsmæssig udnyttelse». §§ 10-12 i loven spesifiserer med strenge tidsfrister ansattes plikt til å la arbeidsgiveren overta rettighetene til en oppfinnelse, men forutsetter at arbeidstakeren som har gjort oppfinnelsen, mottar et rimelig vederlag fra institusjonen.

Den norske arbeidstakeroppfinnelsesloven åpner for at vitenskapelig personale ved universiteter og høyskoler har «rett til å publisere oppfinnelsen dersom arbeidsgiveren ble varslet om det...». Slik publisering vil gjøre det umulig

«Patentrettigheter innebærer en svekkelse av vitenskap som et fellesgode»

HANS MORTEN HAUGEN
dr.jur., i. amanuensis
ved Diakonhjemmet
Høgskole

å søke om patent på den samme oppfinnelsen etterpå. Den svenske loven om arbeidstakeroppfinnelser unntar helt akademisk ansatte i undervisningsvesenet fra å være omfattet av loven. Den svenske loven representerer i så måte en motsetning til den rigide danske loven, med Norge i en mellomstilling. Interessant nok er det større omfanget av såkalte teknologioverføringskontorer ved svenske universiteter enn ved de andre nordiske land, også dersom man tar høyde for ulikt folketall.

Økt vekt på patentering av resultater av offentlig finansiert forskning står imidlertid i et spenningsforhold til retten til vitenskap. Selv om patentrettigheter innebærer at informasjon om nye oppfinnelser blir offentliggjort, i motsetning til forretningshemmeligheter, innebærer patentrettigheter en svekkelse av vitenskap som et felles gode. FNs spesialrapportør argumenterer for en slik forståelse av vitenskap, mens andre vil forsvare det insentivet som den midlertidige kommersielle eneretten i patentlovgivningen representerer.

Å holde fram at spredning av nye oppfinnelser best skjer gjennom kommersialisering, støter uansett mot vestlige staters egne erfaringer. Eksempelvis skjedde introduksjon av nye høytytende frøtyper i USA og Europa ved at bøndene fikk disse fra landbruksmyndighetene. Deltakende planteforedling går lenger ved å bringe sammen det beste fra bønders og foredlers innsikt. Slik fremmes sorter som både er mindre avhengige av dyre innsatsfaktorer og som er tilpasset ulike dyringsbetingelser.

Det kommersielle presset kan også avbøtes ved at patentrettigheter brukes selektivt. Patenthaveren kan bestemme at profitt tas ut i bare noen stater. Patenthaveren kan også stille særlige krav ved tildeling av lisenser for å utnytte en patentert oppfinnelse i gitte stater, slik at produktene blir gjort tilgjengelige til en overkommelig pris. I drøftinger av retten til vitenskap kommer vi ikke utenom patentsystemets begrunnelse, innretning og virkning.

Til sist er det viktig å kjenne til at UNESCOs Recommendation on the Status of Scientific Researchers fra 1974, som nedfeller flere viktige prinsipper for vitenskapelig ansattes frihet, nå er i en prosess for revisjon (192 EX/10). Det erkjennes at 1974-teksten både er preget av sin samtid og ikke fanger opp nye utviklingstrekk innenfor vitenskapene. UNESCO forsøkte nylig å utvikle en etikk-kodeks for de vitenskapelige profesjoner med forankring i menneskerettighetene, som avsnitt 41 i slutterklæringen fra 1999-verdenskonferansen for vitenskap ba om – men lyktes ikke, som forklart i artikkelen *Human Rights in Science and Technology Professions' Codes of Ethics?* (2013).

Etter den positive utviklingen i forståelsen av retten til vitenskap som foreløpig kulminerte med ekspertmøtet i Genève i oktober, er det grunn til å håpe at denne revisjonen av 1974-teksten både knytter seg tydeligere til menneskerettighetene og blir mer relevant for å møte framtidens forskningsutfordringer.

Hvor hører veterinærene til?

Norges Veterinærhøgskole er blitt del av Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) og skal snart flytte til nybygg på Ås. Prisanslaget har passert 6,3 milliarder kroner. Universitetet i Oslo vil bygge «life-science centre» i Gaustadbekkdalen. Skal vi gjette åtte-ti milliarder? I alle fall er dette investeringer i bygninger og utstyr for vitenskapen om dyr og menneskers liv som det står respekt av. Men hvorfor skal de studeres hver for seg? Skulle ikke konseptet «life sciences» innebære at molekylærbiologien gir ny innsikt i levende organismers virkemåte, og at studiet av dyr og mennesker smelter sammen og virker gjensidig befruktende? Det hevder i alle fall veterinærene. Det nye forskningscenteret på Ås «vil gi oss langt bedre muligheter enn vi har i dag til å drive forskning, utvikling og beredskap mot infeksjonssykdommer og forgiftninger hos fisk, dyr og mennesker», sier Veterinærinstituttets direktør.

Hvorfor blir da ikke veterinærmedisin og humanbiologi lagt til samme sted? Kanskje ville det ikke vært mye å spare i kroner og øre på byggebudsjettene. (Og hvorfor spare? Det blir ikke mer enn et halvt vinter-OL!) Men ville det ikke være grunn til å tro at det kunne bygges opp et tverrfaglig forskningsmiljø med større slagkraft og større muligheter til å nå frem i verdenstoppen dersom de to var sett under ett?

Beslutningen om å flytte veterinærene til Ås var et stykke politisk manøvreringskunst, utført av statsråd Åslaug Haga – fra Ås. Men alternativet, som var å slå Veterinærhøgskolen sammen med Universitetet i Oslo (UiO), var ikke gjort lett av universitetet selv. Først sa UiO nei takk – begrunnet med frykten for å bli sittende med ansvaret for gammel og dårlig vedlikeholdt bygningsmasse på Adamstuen. Da UiO i siste runde ombestemte seg og fant

at veterinærbiologi og humanbiologi kunne trives godt ved siden av hverandre i nye hus – og at de gamle kunne selges for store summer, var saken ikke til å redde.

Historien vil neppe bli fortalt med stolthet ved UiO. Men når veterinærutdannelsen ikke for lengst var lagt til universitetet, hadde det sin årsak i beslutninger som var fattet 200 år før. I 1815 fikk Det akademiske kollegium forespørsel fra regjeringen om universitetet kunne ta opp undervisning av kommende dyrleger, siden adgangen til Veterinærskolen i Danmark nå var stengt for nordmenn.

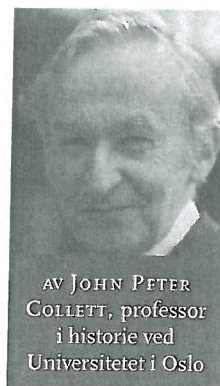
Kollegiet bad zoologiprofessoren Jens Rathke om en uttalelse. Han svarte at det var en god idé med veterinærutdan-

nelse. Men forutsetningen måtte være at man i Norge – som «i ethvert andet Land i Verden» – la opplæringen av dyrleger til en egen skole utenfor universitetet. Kollegiet sluttet seg til Rathkes syn, og dermed ble det ikke noe veterinærstudium ved universitetet.

Det hadde vært store forventninger til at det nye norske universitet skulle ta opp praktisk rettede oppgaver til

beste for næringsliv og statsforvaltning, men de første professorene som ble utnevnt, styrte universitetet i en ganske annen retning. Forespørsler om å utdanne agronomer, landmålere og offiserer ble avvist på samme måte som veterinærene. «Universitetets Tendents er reen videnskabelig», skrev kjemiprofessoren J. Keyser i 1815: «Videnskaberne foredrages [...] blot for deres egen Skyld og uden noget underordnet Hensyn».

Beslutninger tatt for to hundre år siden har stor egyptyngde. Selv om vi senere er kommet på bedre tanker, og selv om de er fattet på feil grunnlag. I 1815 var det mer enn førti år siden universitetet i Göttingen fikk sin første professor i veterinærmedisin.

AV JOHN PETER COLLETT, professor i historie ved Universitetet i Oslo

«Hvorfor blir ikke veterinærmedisin og humanbiologi lagt til samme sted?»

Gjesteskribentene skriver sant og subjektivt om forskning. De faste gjestene er Bjørn Sverre Hol Haugen, Norunn Askeland, John Peter Collett og Heidi Jensberg.

